

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДЭСНИЙ АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ: ХОЁР ХӨРШ БА “ГУРАВ ДАХЬ ХӨРШ”-ИЙН ХАРИЛЦАН ҮЙЛЧЛЭЛ

*Л. Оюунгэрэл**

Монгол Улсын гадаад харилцааны цар хүрээ, үр өгөөжийг Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд хэр зэрэг үр ашигтай байгаа талаас нь дүгнэх нь судалгааны нэгэн аспект юм. Орчин үед үндэсний аюулгүй байдлын онол, үзэл баримтлал, судалгааны арга зүй ихээхэн боловсронгуй болж шинэлэг хандлага, аргачлалаар баяжсаар байна. Үндэсний аюулгүй байдлын либерал үзэл баримтлалыг АНУ ба Өрнөдийн улс орнуудад илүүтэй боловсруулсан бөгөөд 80-аад оны сүүлч, ялангуяа “Хүйтэн дайны” төгсгөлөөс хойших үед шинэ шинэ онол, аргачлалаар баяжсаар байна. Хөгжлийн ерөнхий хандлага гэвэл цэрэг, стратегийн судалгаанаас хальж нийгэм, улс төр, эдийн засгийн хөгжлийг иж бүрнээр авч үзэх хандлага тийш хөгжиж байна. Орчин үед үндэсний аюулгүй байдлыг хувь хүний, төр улсын ба бүсийн түвшинд иж бүрнээр авч үзэх хандлага давамгайлж байна. 50-80-аад онд олон улсын судалгаанд зонхилж байсан стратегийн судалгаанууд илүү өргөн хүрээтэй хандлагаар баяжиж байгаа нь үндэсний аюулгүй байдал нь гадаад хүчин зүйл гэхээс илүү дотоодын эмзэг өртөмтгий байдлаас хамаарч байгаа Монголын хувьд арга зүйн чухал хандлага юм.

Жижиг улсуудын хувьд “үндэсний аюулгүй байдал, ялангуяа эдийн засгийн аюулгүй байдал” гэж угаасаа бүтэшгүй зүйл учраас тэдний хувьд аюулгүй байдал гэж ярих нь илүүд гэж өрнөдийн зарим судлаач үздэг. Нөгөө талаас глобалчлалын үйл явц нь улс орнуудын харилцан хамаарлыг жам ёсны болгож үндэстний төр улсаас ч илүү хүчирхэг улс дамнасан корпорациуд, эдийн засаг, соёл иргэншлийн нэгдэн нийлэх үйл явц нь орчин үед үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалыг шинэчлэхэд хүчтэй нөлөөлсөөр байна. Харин Монголын хувьд хүн ам цөөтэй нь үндэстний төр улсын оршин тогтнох хэтийн төлөвийг бусад улс орнуудынхаас тэс өөр хандлагаар авч үзэхээс өөр аргагүй болгож байгаа юм. Төв Азийн энэ нутаг 500 жилийн дараа жишээлбэл дэлхийг хамарсан дайн, байгалийн гамшиг л гарахгүй бол тохиолдохгүй бол хувийн өмч, тэр дундаа олон үндэстэний корпораци цэцэглэн хөгжсөн бүс нутаг болно гэдэгт эргэлзэх зүйл алга. Харин монгол үндэстний төр улс нь бүрэн эрхтэй байх эсэх, иргэд нь хөгжлийн ямар түвшинд хүрэх,

*Л.Оюунгэрэл - ОУСХ-ийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан, доктор (Ph.D)

наад зах нь хэд хичнээн тоотой болох, байгалийн ба мал аж ахуйн баялгаа бүрэн эрхтэйгээр эзэгнэн суух эсэхийг одоо хэлэхэд хэцүү юм. Яагаад хэцүү вэ? гэвэл 90-ээд оноос хойш арав гаруйхан жилд хүн амын хувьд гарсан гарз хохирол, эрсдэлийн түвшинг (30-40 насныхны нас баралт хэвийн хэмжээнээс өндөр болсон, төрөлтийн хувь хэмжээ мэдэгдэхүйц буурсан, хүн амын ядуу хэсэгт насанд хүрээгүй хүүхдүүд зонхилох болсон, архидалт үндэсний гамшгийн хэмжээнд хүрсэн, ДОХ-ын халдварын түвшин дэлхийн дунджаас дээгүүр бүсэд багтаж байгаа, боловсролын салбар дахь хүйсийн тэнцвэр алдагдсан, боловсрол эзэмшсэн олон мянган иргэн гадаадад гарч хямд ажиллах хүч төдий ажиллаж байгаа гэх мэт олон зүйлийн сөрөг хандлагуудыг дурьдаж болно) ойрын жилүүдэд бууруулж чадахгүй бол хожим төр улсын үндэс болох хүн амын аюулгүй байдал нэн эмзэг болох төлөвтэй. Монгол Улсын хөгжлийн өнөөгийн шатанд хүний аюулгүй байдлыг хангахын тулд төр улсын аюулгүй байдлыг цогц байдлаар авч үзэх шаардлагатай байна. Төр улс нь манай зарим хэвлэлд бичиж байгаа шиг төрийн захиргааны байгууллагууд биш бөгөөд түүний бүрэлдэхүүн хэсгүүд нь төр улсын тухай нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн үзэл ойлголт, төр улсын материаллаг үндэс суурь газар нутаг ба хүн ам, төр улсын институцүүдийн хөгжлийн түвшин, үйл ажиллагаа юм. Чухам эдгээр хүчин зүйлүүдээр төр улсын бүрэн эрхт байдал тодорхойлогдоно. Глобалчлалын өнөө үед төр улсын тухай үзэл ойлголтод ардчилсан төрийн тухай европ гаралтай үзэл баримтлал давамгайлж байгаа бөгөөд Монгол ч ялгаагүй 90-ээд оноос хойш улс төр, хууль эрх зүйн шинэчлэл хийх замаар орчин үеийн ардчилсан төрийн тогтолцоотой болсон билээ. Харин Монголын нэгэн онцлог бол Чингис хааны байгуулсан анхны төр улсынхаа тухай үзэл ойлголттой холбох оролдлого хийж байгаа билээ. Монголчуудын сэтгэлгээний энэхүү онцлогийг америкийн судлаач П.Саблофф сонирхож Улаанбаатар хот, Ховд аймагт социологийн судалгаа явуулан “Чингис хааны үед ардчилсан зарчмуудын зарим нь хэрэгжиж байсан гэдэгтэй Та санал нийлэх үү” гэсэн асуултанд оролцогчдын 61.9 хувь нь тийм гэж хариулсан ба 18.8 хувь нь үгүй гэсэн¹ нь төр улсын тухай уламжлалт ба орчин үеийн үзэл ойлголтыг харьцуулан судлахад чухал болжээ. Монгол Улс ардчилал, чөлөөт зах зээлийн харилцаанд шилжсэнээр аюулгүй байдлаа хойт хөршдөө даатгаж ирсэн хуучин дэглэм улиран одож Монголын хөгжил дэвшилд нөлөөлөх гадаад хүчин зүйл, үндэсний аюулгүй байдлын эмзэг өртөмтгий байдлын агуулга, чиглэлүүд эрс өөрчлөгдөв. ОХУ, БНХАУ-

тай сайн хөршийн харилцаатай байгаа нь Монгол Улсын аюулгүй байдал ба бүс нутгийн аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд чухал үүрэгтэй байна. Монгол нь хоёр хөршөөсөө эдийн засгийн хувьд ихээхэн хамааралтай, аль нэгнийх нь улс төрийн бодлогын өөрчлөлтөд эмзэг өртөмтгий байдаг нь бодит зүйл юм.

90-ээд оноос хойших арав гаруй жилд Монголд үзүүлэх харилцан үйлчлэлийн түвшингээрээ хоёр хөршийн хувийн жин өөрчлөгджээ. Хуучин дан ганц хойт хөрштэй харилцаж ирсэн байдал өөрчлөгдөж, урд хөршийн эдийн засгийн нөлөө, жин хүчтэй болов. Урьд бараг харилцаагүй байсан өндөр хөгжилтэй АНУ, Япон, олон улсын байгууллагуудын Монголын хөгжилд үзүүлэх нөлөө, тусламж дэмжлэг чухал байр суурь эзлэх болов. Монголын хоёр хөрш ба “гурав дахь хөрш” орнуудтай тогтоосон харилцааны мөн чанар, хөгжлийн динамикийг Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын шалгуур үзүүлэлтүүдийн үүднээс (хоёр талын ба олон талын харилцаа, хамтын ажиллагаа нь Монгол Улсын эмзэг өртөмтгий байдлыг бууруулахад үзүүлж байгаа нөлөөллийн түвшин гол шалгуур нь юм) авч үзвэл доорх дүгнэлтүүдийг хийж болохоор байна.

Хоёр хөршийн Монголын талаар баримталж ирсэн бодлогод геостратегийн ба эдийн засгийн прагматик эрх ашиг, сонирхол давамгайлж байна. Монголын эдийн засгийн харилцаанд хоёр хөрш зонхилж байгаа бөгөөд эрчим хүч, шатахуун зэрэг стратегийн салбарт ОХУ, худалдааны салбарт БНХАУ зонхилж байна. 1998-2002 онд Монголын нийт экспортын 44-64 хувь, нийт импортын 43-58 хувь дээрх улсуудад ногдож байна. Урьд нь улс төр, эдийн засгийн хувьд хойт хөршөөсөө бүрэн хараат байсан Монгол Улс өнөөдөр худалдаа, хөрөнгө оруулалт, хүн солилцоо, бүс нутгийн интеграцчлалын түвшингээрээ урд хөршөөсөө ихээхэн хамааралтай боллоо. Тиймээс хоёр хөрштэй харилцах түвшин, цар хүрээг Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үүднээс тэнцвэржүүлэх шаардлага байсаар байгаа билээ. 90-ээд оны дунд үе хүртэл Монголтой харилцах харилцаанд нь эдийн засаг, худалдааны чиглэл давамгайлж байсан бол өнөөдөр хоёр хөршийн аль аль нь “түншлэлийн харилцаа”, “стратегийн түншлэлийг гүнзгийрүүлэх” тухай ярьж байна.

Хоёр хөрш ба “гурав дахь хөршийн” Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдалд үзүүлэх нөлөөллийн хувьд холбогдох өвөрмөц асуудлууд, хамрах хүрээ, үндэсний аюулгүй байдлын бүрэлдэхүүн хэсгүүдээр өөр өөр байна. Хоёр хөршийн хувьд:

- Юуны өмнө хөрөнгө оруулалт, өмч хувьчлалын бодлогод эдийн засгийн аюулгүй байдлын үүднээс дүн шинжилгээ хийх хэрэгтэй байна. Монгол Улсад хөрөнгө оруулалт хийж байгаа түвшингээр нь улс орнуудыг ангилж үзвэл:

1. Нийт хөрөнгө оруулалтын 5-аас 25 хүртэл хувийг бүрэлдүүлж байгаа улс орнууд: Хятад (23.4 хувь), Япон (15.5 хувь), Өмнөд Солонгос (9.9 хувь), АНУ (8.9 хувь) байна.

2. Нийт хөрөнгө оруулалтын 1-5 орчим хувийг ОХУ (5.1), Гонконг (Хятад) (4.0 хувь), Их Британи (3.4 хувь), Итали (2.8 хувь) хийж байна.

3. Нийт хөрөнгө оруулалтын 19.1 хувийг (58.4 сая ам.дол) дэлхийн янз бүрийн улсууд бүрэлдүүлж байна.²

Хөрөнгө оруулалтын энэхүү бүтцээс харахад ойрын ирээдүйд оролцогч улсууд, тухайн улс орнуудын оролцооны түвшин, хөрөнгийн хэмжээ нь бүс нутгаар бас тодорхой улс орноор нилээд өөрчлөх хандлагатай байна. Иймээс хөрөнгө оруулалтын бодлогыг Монгол Улсын хөгжлийн эрх ашиг, үндэсний аюулгүй байдлын стратегийн эрх ашгийн үүднээс боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатай болж байна. Үүнд гагцхүү эдийн засгийн шалгуураар хандах аргагүй. Учир нь гэвэл төр улсын аюулгүй байдлын нэн эмзэг бүрэлдэхүүн хэсэг нь хүн ам юм.

Өнгөрсөн арав гаруй жилд Монголд хөрөнгө оруулалтын хэмжээгээр Хятад улс тэргүүлж байгаа гэсэн дүгнэлт их байдаг боловч харин Монголын хөгжлийн стратегийн чиглэлүүдээр авч үзвэл өөр дүгнэлт хийж болно. Хөрөнгө оруулалтын чанарын үзүүлэлтийг Монгол Улсын Засгийн газраас тодорхойлсон хөрөнгө оруулалтын стратегийн чиглэлүүдээр (юуны өмнө: хөдөө аж ахуй, уул уурхай, газрын тос, байгалийн хий, уран, бусад төрлийн ашигт малтмал, хөнгөн ба хүнсний үйлдвэр, хүнс, гурил, мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн) бол байдал арай өөр байна. Хоёр хөршийн хөрөнгө оруулагчид гол төлөв жижиг үйлдвэрлэлд хөрөнгө оруулж байгаа бол Япон, АНУ, Италийн бизнес эрхлэгчид нэг төсөлд 350 мянгаас нэг сая хүртэлх долларын хөрөнгө оруулж байна. Харин сүүлийн үед хоёр хөршийн аль аль нь уул уурхайн салбарт хөрөнгө оруулалт хийх, томоохон объектуудыг худалдаж авах, банк байгуулах зэрэг Монголын эдийн засгийн стратегийн чиглэлүүдийг сонирхдох боллоо. Монгол Даатгал, НИК зэрэг компаниудыг Англи, Герман, АНУ-ын томоохон компаниудаас өрсөн ОХУ-ын, мөн оросуудтай уламжлалт холбоотой Монголын компаниуд хувьчлан авлаа. Гадаадын хөрөнгө оруулалт ч ялгаагүй эцсийн дүндээ орон нутгийн хөгжилд тус дэм болох, хүн амын хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлэх учиртай.

Хүн амын амьжиргааг дээшлүүлэх, байгаль орчинд ээлтэй, бас стратегийн түншүүдээ зөв сонгосон тийм л хөрөнгө оруулалт Монголын эрх ашигт нийцэх билээ.

- Монголын хоёр хөрштэй хил залгаа нутаг бол хоёр хөршийн аюулгүй байдлын дэд бүсийн хүрээнд багтаж байгаа билээ. Энэ нь онолын ч хувьд, нэн ялангуяа бүсийн эдийн засгийн бодлогын хувьд тусгайлан боловсруулах ёстой асуудлуудыг бий болгож байна. Бүс нутгийн худалдааны харилцааг цаашид ч хөгжүүлэхдээ Монголын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхгүй бол хоёр хөршийнхөө бүс нутгуудад хөтлөгдөн хөгжих, түүхий эд нийлүүлэх, улмаар уул уурхайн бүтээгдэхүүн нийлүүлэх хавсарга төдий л болох хандлага төлөвтэй байна

- Монголын удаа дараагийн засгийн газрууд малчдыг, ялангуяа ноолуурын бүсийн малчдын талаар цэгцтэй бодлого явуулж чадаагүй учраас тэд сүүлийн арав гаруй жилийн туршид төв засгийн газраасаа илүү Хятадын худалдаачид, хойд Хятадын орон нутгийн засаг захиргааны бодлогоос шууд хамааралтай амьдарсаар ирлээ. Энэ нь сүүлийн үед өрнөдийн судлаачдын ихээхэн ярьж бичиж байгаа “үндэстний төр улсаас” эрс ялгаатай “бүс нутгийн төр улсын” (region-state)-ын”³ үндсэн шинжүүд болох төв засгийн газраасаа улс төрийн хувьд хамаарахгүй хил дамнасан эдийн засгийн бие даасан бүс гэдэгтэй ижил төстэй үйл явц өрнөж байгаа жишээ юм. Энэ бол мэдээж глобалчлалаас үүдэлтэй шинэ нөхцөл байдал бөгөөд өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлсэн нөхцөлд Монголд ашигтай боловч харилцагч талын өрсөлдөөнд хөтлөгдөж хөгжсөн тохиолдолд улс орны ба иргэдийн урт хугацааны эрх ашигт нийцэхгүй юм. Монголын малчид 90-ээд оны шилжилтийн үед хятад худалдаачидтай худалдаа хийж өрхөө тэжээж байсан нь үнэн боловч эцсийн дүндээ малчдын амьдралд чанарын өөрчлөлт гараагүйг хот руу чиглэсэн нүүдлээс харж болно. Тодорхой зарим тохиолдолд хувь хүний ба үндэсний аюулгүй байдлын чиглэлүүд өөр хоорондоо зөрчилд орж байдгийн сонгодог гэж хэлж болохуйц жишээ энэ юм. Малчдынхаа аж амьдралыг мал аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүнийг чөлөөтэй худалдахыг улсаас зөвшөөрсөн нь эдийн засгийн чухал салбар ноолуурын үйлдвэрүүдийг уналтанд хүргэсэн билээ. Харин малчид, ч ноолуурын үйлдвэрүүд ч хожоогүйг өнөөдөр бид харж байна.

“Гурав дахь хөрш”-ийн Монгол дахь эдийн засгийн ашиг, сонирхол бага учраас (зарим улсын хувьд геостратегийн хүчин зүйл давамгайлж

байгаа) дэлхийн хэмжээний хоёр том хөрштэй, ардчилсан хөгжлийн замыг сонгосон жижиг улсынх нь хувьд дэмжлэг тусалцаа үзүүлэх, Төв Ази, Зүүн Хойд Азийн улс орнуудтай харьцуулахад глобалчлалд түргэн хамрагдаж байгаа загвар улсынх нь хувьд сонирхох сонирхол давамгайлж байна.

Ардчилал, зах зээлийн эдийн засагт шилжих амаргүй нөхцөл байдлаас шалтгаалан хүн амын сэтгэхүйд улс орны нийтлэг эрх ашиг гэхээс илүү жижиг худалдаа эрхэлж амьжиргаагаа дээшлүүлэх, гадаадад хараар ажиллаж наад захын хувийн өмчтэй болох сонирхол давамгайлж байгаа учраас нийгмийн үнэлэмжүүд ч өөрчлөгдсөөр байна. Чухам тийм учраас гадаадын тусламж дэмжлэг, хөрөнгө оруулалтыг гагцхүү мөнгөний хэмжээгээр үнэлэх хандлага давамгайлж байна. Монголд өнөөдөр ч мөнгө хэрэгтэй боловч Монголын стратегийн ашиг сонирхол, урт хугацааны тогтвортой хөгжилд илүү анхаарах цаг болжээ. Монгол Улс иргэдийнхээ тогтвортой хөгжлийг хангахад үндэсний аюулгүй байдалд холбогдох доорх асуудлууд амин чухал хэвээр байна:

- төр улсын бүрэн эрх байдлыг эдийн засгийн аргаар бэхжүүлэх;
- төрийн институцүүдийн үр ашгийг хүн амын хөгжлийн шалгууртай холбож үнэлж дүгнэх;
- хөгжлийг улс төр, эдийн засаг, хүний хөгжил, соёл иргэншлийн шалгууруудтай хамт цогцоор авч үзэх;
- хүн амын дунд газар авсан ажилгүйдэл, ядуурлыг бууруулах зэрэг асуудлууд юм.

Монгол Улсын аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд чиглэсэн дээрх зорилтуудыг шийдвэрлэхэд “гурав дахь” хөрш орнуудын тусламж дэмжлэг юуны өмнө чухал ач холбогдолтой юм. Сүүлийн арав гаруй жилд Монгол Улсын гадаад харилцаанд “гурав дахь хөрш” орнууд улам бүр жинтэй хувь эзлэх боллоо. “Гуравдахь хөрш” улсуудаас Монгол Улстай харилцахдаа баримталж байгаа бодлого нь олон улсын харилцааны асуудлыг нийгмийн ба хүний хөгжлийн хандлагуудтай хослуулах шинэлэг хандлагыг баримталж байгаагаараа онцлог юм. Харилцаа, хамтын ажиллагааны шинэлэг хандлага нь Монголын хөгжлийн гадаад ба дотоод хүчин зүйлүүдийг иж бүрнээр авч үзэж судалгаа, шинжилгээнд үндэслэсэн урт ба богино хугацааны стратегийн ба үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулж ажиллаж байгаагаар юуны өмнө илэрч байна.

“Гурав дахь хөрш буюу түнш” улс орон, байгууллагуудтай тогтоосон харилцаа холбооны онцлог гэвэл:

- Олон субъектээс бүрдэж байгаа (НҮБ, Дэлхийн Банк, ОУВС, Азийн Хөгжлийн Банк, АНУ, Япон, Өмнөд Солонгос, Герман, Европын Холбооны бусад улс орон, харилцаа холбоотой хөрш биш бусад улс орон);

- Олон улсын байгууллага, улс орон бүр өөрийн гэсэн өвөрмөц хандлагуудтай ажиллаж Монголын хөгжилд оруулж байгаа хувь нэмэр, оролцооны түвшин ч өөр өөр, хувьсан өөрчлөгдөх шатандаа байна;

- Монголын хөгжлийг авч үзэхдээ улс төр, эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн гүнзгий, өргөн хүрээтэй судалгаанд үндэслэж харилцаж байна. Энэ утгаараа чухам “гурав дахь түнш” байгууллага, улс орнууд Монголд ардчиллын тулгуур үзэл баримтлалууд, хөгжлийн асуудлын төвд хүнийг тавих онол, арга зүйн ба практик үйл ажиллагааны шинэ хандлагууд, хөгжлийн ба олон улсын харилцааны орчин үеийн шинэлэг үзэл санаа, хандлага, судалгааны арга барилыг хөгжүүлэхэд өдөөгч хүчин зүйл болж байна. Өргөн утгаараа үзэл санаа, оюуны баялгийн глобалчлалын нөлөө, үлгэр загвар дэлхийн зарим бүс нутаг, улс оронтой харьцуулахад Монголд түргэн хурдацтай нэвтэрч байна;

- Дээрх судалгаануудад үндэслэн Монгол Улсыг ардчилал, чөлөөт зах зээлийн хөгжлийн гольдрилд орж хөгжихөд тус дэм болоход чиглэсэн улс төр, эдийн засаг, нийгмийн салбарт явуулах шинэчлэлийн хөтөлбөр, төслүүдийг боловсруулж хэрэгжүүлж байна;

- Эцэст нь санхүүгийн дэмжлэг туслалцаа (албан ёсны буцалтгүй тусламж, хөнгөлөлттэй зээл, Монгол Улсын санхүүгийн бие даасан байдлыг дээшлүүлэх зорилгоор хийсэн банкны шинэчлэл зэргийг дурьдаж болно)

“Гурав дахь түншийн” Монголд үзүүлсэн дээрх тусламж, дэмжлэгийг тоочиход л 90-ээд оноос хойших Монголын стратегийн хөгжлийн чиг баримжааг тодорхойлж байгаа нь харагдаж байна. Тиймээс тэдгээр улс орнуудтай Монгол Улсын тогтоосон харилцаа, хамтын ажиллагаа нь Монгол Улсын хөгжил дэвшилд тус нэмэр болоод зогсохгүй, үндэсний аюулгүй байдлыг бэхжүүлэхэд стратегийн ач холбогдолтой юм.

/үргэлжлэл бий/

ИШЛЭЛ, ЗҮҮЛТ

1. The Mongolian journal of International Affairs, Genghis Khan and Modern Mongolian Identity: The Democracy Connection, No 8-9, 2002, p.50
2. Investment guide for Mongolia, OECD, 2000, p. 44
3. Kenichi Ohmae, The End of the Nation State, New York, Free Press, 1996; in ' Occasional Papers No 1, Slavic Research Center Hokkaido University, December 2003, Sapporo, p. 2